

Великорода В. Б.
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

МЕХАНІЗМИ ПОПОВНЕННЯ ЕВФЕМІСТИЧНОЇ ЛЕКСИКИ

До питання способів творення евфемізмів зверталися в мовознавчій літературі неодноразово (А. Кацев, Н. Босчаєва, Б. Уоррен), але поки що не існує універсальної класифікації способів творення евфемізмів. А. Кацев обмежується в дослідженні семантичними зсувами (генералізація, метафоризація, метонімізація та поляризація значення), способами зміни форми (звукова аналогія, негативна префіксація та скорочення) та запозиченнями [7, 35–37], залишаючи поза увагою фразеологізацію, елевацію, зворотний та римований словотвори, накладання різних способів творення тощо. Н. Босчаєва [4] та Б. Уоррен [31] концентрують увагу на способах творення евфемізмів якогось певного типу (контекстуальних – Н. Босчаєва, евфемізмів денотатів статевої сфери у художній літературі – Б. Уоррен). Метою статті є розробка універсальної класифікації способів творення евфемізмів різних семантичних полів; завданнями статті є аналіз визначених способів творення евфемізмів розробленої класифікації та їх ілюстрація на прикладах евфемізмів різних лексико-семантичних розрядів.

Як свідчить аналіз близько трьох тисяч евфемізмів вибірки, поповнення евфемістичного вокабулярію здебільшого відбувається внаслідок семантичних процесів, словотвірних процесів, фонетичних процесів та іншомовних запозичень.

Семантичні процеси. Поповнення евфемістичного словника переважно відбувається за рахунок використання власних мовних ресурсів переосмисленням значень існуючих одиниць: виникнення новоутворень у цьому пласті словникового складу англійської мови супроводжується “семантичним збагаченням первинних основ – наповненням слів і словосполучень новим змістом” [15, 83].

Окремі лексеми та вільні словосполучення зі звичним для реципієнта семантичним навантаженням починають вживатися для позначення негативних понять та явищ, і, набуваючи нового переосмисленого значення, перетворюються на евфемізми. Оскільки “при зміні значення слова виникнення нового не виключає можливості збереження старого” [17, 93], евфемічне значення одиниці поряд зі старими, неевфемічними значеннями, стає складовою смислової структури слова і функціонує як його лексико-семантичний варіант – другорядне, переносне, іноді стилістично марковане значення [12, 43].

Основними семантичними процесами, внаслідок яких утворюються евфемістичні субститути, виявилися фразеологізація, генералізація, метафоризація, іронія (реверсія) та метонімізація. Менш поширеними семантичними способами творення евфемізмів є елевація, літота (применшення), антономазія та гіпербола (перебільшення).

Фразеологізація. Переосмислення значень вільних словосполучень веде до утворення фразеологічних евфемізмів, що здебільшого є метафоричними номінаціями, в основі яких лежить процес перейменування негативних об’єктів дійсності з чітко вираженим наміром досягнення прагматичного ефекту на реципієнта. У фразеологічних евфемізмах як одиницях вторинної номінації виражається подвійна інтенція мовця: позначення об’єктів дійсності і вираження ставлення до них за допомогою експресивних мовних засобів [3, 32–37] (відображається у фразеологізації)

та субституція номінацій, що асоціюються з негативним денотатом (відображається в евфемізації).

Аналіз емпіричного матеріалу [11; 23; 24; 26; 29; 30] свідчить, що центрами синонімічної атракції фразеологічних евфемізмів є фізіологія людини (статеві стосунки, видільні процеси), психічні та розумові розлади, смерть тощо. Серед евфемізмів першої групи кількісно виділяються евфемізми номінацій статевого життя. Поняття статевої сфери евфемізуються одиницями на зразок *to alley-cat, to rub the bacon, to make the beast with two backs, to cut the mustard* тощо.

До фразеологічних евфемізмів на позначення психічних та розумових розладів належать субститути *loose in the attic, off one's onion, off one's turnip, round the bend, a few feathers short of a whole duck, doesn't have all his dogs on one leash (mentally ill), not sixteen annas to the rupee, three-time Darwin Award winner, will not set the Thames on fire, big like ox, smart like tractor (stupid)*. Табуїстичні фразеологічні евфемізми смерті представлені одиницями *to be (sleep, rest) in Abraham's bosom, to be tossed in one's alley, to be a cottonwood blossom, to count daisies (to be dead), to climb a betel-nut tree, to cross the River Jordan, to drop the cue (to die)* тощо.

Генералізація. Цей спосіб творення виражається у вживанні загального терміна для позначення конкретного: *to finish (to have an orgasm), job (bombing), situation (war)*. Р. Ліфтон та Е. Олсон в описі вибуху в Хіросімі зауважують, що вчені того часу для позначення атомної бомби використовували генералізуючі евфемізми *gadget, device, thing, it* [27, 104]. Серед евфемізмів, утворених способом генералізації, слід виділити гіпо-гіперонімічні одиниці, що відображають “родово-видове відношення” [9, 125] (евфемізм виступає гіперонімом, а пряма номінація – гіпонімом): *organ, part (penis)*.

Метафоризація. Метафоризація відбувається за принципом перенесення найменування за подібністю [8, 195], а в метафоричних евфемізмах метафоричний перенос базується на певній подібності між предметом чи поняттям у сфері табу і відповідним денотатом за межами цієї сфери [7, 35]. У лексиці англійської мови спостерігається велика кількість метафоричних евфемізмів для позначення фізіології та частин тіла людини (*globes, melons, cantaloupes – breast; beak, serpent, snake, pencil – penis; acorns, nuts, rocks – testicles; garden, box, nest – vagina*), негативних людських виявів (*high, full, hot – drunk*) тощо. Таким одиницям “притаманне переносне значення, яке не лише називає, а й описує та характеризує предмет через його асоціативний зв'язок з іншим предметом” [5, 1]. Багато метафоричних евфемізмів спостерігається серед субститутів прямої номінації будинків розпусти та проституції: *fruit fly, goose, tree-rat, sea gull* (повія). Особливістю евфемізмів цієї групи є вживання субституту терміна “повія” як компонента деривативних евфемістичних сполучень зі значенням “будинок розпусти”: *bat – bat-house, bird – bird-cage, cat – cat-house, chick – chicken-ranch, fish – fish market*. Наведені евфемізми свідчать про те, що метафора інколи може мати комічний ефект [18, 254].

Іронія. У відборі евфемізмів з іронічною конотацією ми дотримувалися концепції А. Кацева, який вважає, що іронічний відтінок евфемізмів створюється:

1) протиставленням денотата та асоціата (те, з чим реципієнт мисленнево асоціює номінацію), тобто вживанням протилежного за значенням слова для евфемізації негативного денотата: *good man (devil)*; 2) семантичною віддаленістю денотата від асоціата: *surfing in Nebraska (mentally ill); academician (prostitute)*; 3) елементами книжного стилю на тлі звичайного змісту: *abode of love (brothel), to answer Nature's call (to go to the toilet), to observe holy week (to menstruate)*. Іронічний компонент

особливо властивий розмовним евфемізмам, у яких загальноприйняте негативне ставлення до денотата не відкидається грубою й цинічною прямою висловлювання, а набуває емоційного нашарування – жартівливості, зневажливості тощо [7, 38]: *fairly, aunt (homosexual)*.

Пропріалізація. За допомогою цього способу утворені евфемізми, компонентами яких є власні назви, що є іменами чи прізвищами пересічних чи відомих людей, географічними назвами чи похідними від них прикметниками: *Charlie, Kate, Judy (prostitute); Cecil, John Thomas, Roger (penis); John, Nelly (homosexual); Nick, Harry (devil); Betsy, Mary (rifle), Bill Jim (Australian soldier), Joe Erk (English soldier), Jack Johnson (heavy armament)* тощо.

Метонімізація. Прийом метонімії базується на взаємодії між лексичним та контекстуальним значенням, на проведенні асоціацій між концептами, які ці значення позначають [25, 144]; на перенесенні за суміжністю [8, 196]. Виникнення метонімії здебільшого пов'язане зі звуженням і конкретизацією традиційного значення або ж “поновленням, розширенням складу слів, що реалізують загальномовну традиційну модель” [20, 35]. У творенні евфемістичних субститутів метонімізація іноді виявляється у синекдосі – “перенесенні назви з цілого на частину і навпаки” [8, 196]: *chest (breast), afterpart (buttocks); groin, thigh (penis)*.

Антономазія. Суть антономазії полягає у взаємодії називного та предметно-логічного значення, що виявляється в метафоричному застосуванні власної назви, відомої з літератури, історії, міфології тощо для позначення особи чи явища, які мають щось спільне з якостями первинного носія імені. Антономазія як процес аксіологічних переосмислень від власних імен є засобом передачі емоційного ставлення суб'єкта мовлення через додаткові аксіологічні значення, пов'язані з характеристикою об'єкта, ідеологією, емоційним забарвленням імені [2, 10]. У випадку з евфемізмами антономазія є зручним способом вуалітивності та уникнення небажаної конотації, однак спільність носія власної назви з денотатом, який вона номінує, не завжди яскраво виражена: *Cythera (sex); Cressida, Magdalene (prostitute); Oscar (Wilde) (homosexual)*.

Літота. Літоту вважають видом іронічного применшення [14, 54], одним із варіантів загальномовного коду, що використовується мовцями в ситуаціях спілкування, зумовлених певними соціальними і психологічними факторами [1, 73]. У випадку з евфемізмами здебільшого відбувається применшення негативних якостей денотата, який евфемізм позначає: *not very bright (stupid), reasonably priced (over-priced)*.

Елевація. Суть елевації полягає у підвищенні статусу денотата. Евфемізми, утворені способом елевації, здебільшого спостерігаються серед назв професій, номінацій соціального статусу, виду занять тощо: *sanitation engineer (dustman), tonsorial artist (hairdresser), bereavement counselor (undertaker)*.

Гіпербола. Евфемізми, утворені способом гіперболізації, характерні для сфери реклами і здебільшого виражають “очевидне перебільшення” [14, 45] недостатніх розмірів чи стандартів: *medium (small), large (medium-sized)*.

Словотвірні процеси. Хоча словотвірні процеси є продуктивним способом поповнення лексики англійської мови, в евфемістичному вокабулярії вони, порівняно з семантичними процесами, займають невеликий відсоток – 9%. Виокремлюємо такі словотвірні процеси, за допомогою яких утворюються евфемізми.

Словоскладання – комбінація двох індивідуально нейтральних слів чи основ, при

якій відбувається “прирошення змісту” [19, 55] і результатом якої є виникнення похідних найменувань з відмінними від первинних ономазіологічними структурами [10, 283]: *acid-head, hash-head, pill-head, pot-head, skin-head (drug-addict), you-know-what (sex)*.

Абревіація – процес скорочення слів, внаслідок якого утворюються аббревіатури – складноскорочені слова. Евфемістичні аббревіатури за ступенем скорочення поділяються на: 1) акроніми – одиниці, утворені з початкових літер вихідного слова: *MAD (mutually assured destruction), N (nuclear)*; 2) апокопи – утворені шляхом відкидання кінцевої частини слова (*bi – bisexual*); 3) афези – утворені шляхом усічення початкової частини слова (*vert – pervert*). Характерною є ініціальна аббревіація першого компонента з додаванням лексеми *word* (за аналогією з *F-word*): *L-word (liberal), O-word (old age), U-word (unions), V-word (vouchers), N-word (negro), T-word (taxes)* [6, 46–66; 28, 17]:

Морфемна заміна – морфема прямої номінації замінюється на іншу задля уникнення експліцитності, що особливо характерно для евфемізмів “політичних некоректностей” та лайливих слів: *bull-dust (bullshit), son of a biscuit eater, son of a Dutchman (son of a bitch); ball attendant (ball boy), chairperson (chairman)*.

Ономатопія – звуки, пов’язані з референтом, вживаються для позначення самого референта: *pop (sex), to ralph, to york (to vomit)*.

Зрощення – злиття двох слів для утворення одного [22, 91]; у сучасній лінгвістиці ще відомі терміни “телескопія” та “контамінація” – взаємодія лексичних одиниць, які стикаються в асоціативному або синтагматичному ряді, що веде до утворення нової лексичної одиниці [16, 332; 21, 206]: *cremains (cremated+remains), beausom (beautiful+bosom)*.

Фонетичні процеси. Внаслідок фонетичних процесів зворотного та римованого словотворів, фонемної заміни, графічного пропущення та редуплікації графічна чи звукова форма прямої номінації модифікується чи змінюється [31, 133].

Фонемна заміна – заміна однієї, декількох чи всіх літер (на письмі) чи звуків (у вимові) прямої номінації: *Cheezy, Jeezy (Jesus), booshwah, boushwa (bullshit), Gawd, Gosh (God)*. Х. Роусон називає цей процес неправильною вимовою евфемізму (euphemistic mispronunciation) [30, 63]; А. Кацев вважає цей спосіб творення евфемізмів звуковою аналогією – зміна форми слова-табу, що сприяє ефекту відволікання уваги від денотата у сфері табу: *Gad (God) [7, 36], darned, durned, doomed, danged, dashed (damned), dang, darn, dash, dern (damn), bleeding, blurry, bally, blooming, blinking (bloody)*.

Римований словотвір – заміна одиниць первинної номінації вторинними, що римуються з першими: *ruddy (bloody), thousand pities (titties), East and West (breast), Berkeley Hunt, grasp and grunt (cunt), Brighton pier, King Lear (queer)*.

Графічне пропущення – заміна літер прямої номінації “нелітерними” символами (у радіо- та телетрансляціях існують також усні пропущення, так звані “bleeps”, що замінюють слова, неприйнятні для ефіру): *a __ (ass); d ___ ed (damned), *&\$%# (sex), d__ (damn)*.

Редуплікація – повторення цілого слова чи морфеми, які, однак, не є прямими номінаціями: *bouncy-bouncy, jig-jig, nice-nice (sex); do-do (faeces)*. Евфемізми, утворені цим способом, здебільшого характерні для дитячого мовлення, так званого “baby-talk”.

Зворотній словотвір – слова пишуться чи вимовляються в зворотному порядку для уникнення експліцитності: *enob (bone) – penis [31, 133], mosob (bosom) – breast*

[30, 55], *to frab (barf) – to vomit*.

Іншомовні запозичення. Англійська мова під впливом різноманітних чинників перетворилася в мову, багату на латинські та французькі запозичення, отже, “словниковий склад сучасної англійської мови наполовину латинський і романський” [13, 144]. В евфемічній лексиці це особливо помітно у поняттєвій сфері статевого життя: більшість прямих найменувань є англо-саксонського походження, а евфемізми для їх заміни є запозиченнями з латинської, французької, грецької та інших мов. Це, однак, не означає, що у мові-джерелі такі лексеми теж є евфемізмами чи прямими номінаціями відповідних понять.

Запозичення з французької мови, існування яких можна пояснити географічною близькістю Великобританії і Франції та постійними контактами між цими країнами. З часів Нормандського завоювання англійська мова постійно поповнювалася французькими запозиченнями, частина з яких піддалась остаточній адаптації, а деякі й досі зберігають французьку орфографію, а то й вимову: *mot (vagina), femme fatale, fille de joie (prostitute)*.

Запозичення з латинської та грецької мов, що часто є науковими термінами і ускладнюють розуміння диктуму: *in puris naturalibus (nakedness)* – з латинської мови; *to hemorrhage (to bleed), sigma phi (syphilis)* – з грецької мови.

Запозичення з інших мов: *cojones (testicles)* – з іспанської; *schmo (penis)* – з їдиш; *bordello (brothel)* – з італійської; *seraglio (brothel)* – з турецької; *samizdat (illegal circulation of literature)* – з російської.

Іноді запозичені одиниці піддаються деривації, тобто їх форма модифікується задля утворення прийнятної в англійській мові номінації: *moose – prostitute* (від японського іменника *musume – girl*).

Отже, механізми поповнення евфемістичного вокабулярю є такими:

а) семантичні процеси: фразеологізація, генералізація, метафоризація, іронія, пропріалізація, метонімізація, елевація, літота, антономазія, гіпербола;

б) словотвірні процеси: словоскладання, морфемна заміна, абревіація, ономатопія, зрощення;

в) фонетичні процеси: фонемна заміна, римований словотвір, графічне пропущення, редуплікація, зворотній словотвір;

г) іншомовні запозичення: з латинської мови, з французької мови, з грецької мови чи з інших мов.

Кількість евфемізмів, що утворюються в англійській мові тільки одним способом, є досить значною (76,9 % загальної кількості), однак часто відбувається накладання різних способів творення: в утворенні евфемізмів часто беруть участь дві чи більше техніки номінації, тобто відбувається їх накладання. Такі способи творення евфемізмів є комбінованими. Їх аналіз та розробку вважаємо перспективною подальшого дослідження способів творення евфемізмів як засобів вторинної номінації в англійській мові.

Л і т е р а т у р а :

1. Азарова Л. В. Прагматическое использование приема преуменьшения / Л. В. Азарова // Прагматические условия функционирования языка: [сб. статей]. – Кемерово, 1987. – С.73–78.
2. Антонченко Т. М. Основні тенденції аксіологічних змін у семантичній структурі американізмів: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 “Германські мови” / Т. М. Антонченко. – К., 2000. – 20с.

3. Артемова А. Ф. Фразеологические единицы английского языка как объект вторичной номинации / А. Ф. Артемова // Вторичная номинация в современном английском языке: межвуз. сб. науч. трудов. – Пятигорск: Пятигорский пед. ин-т иностранных языков, 1987. – С. 32–37.
4. Босчаева Н. Ц. Контекстуальная эвфемия в современном английском языке: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 “Германские языки” / Н. Ц. Босчаева. – Л., 1989. – 16 с.
5. Гонта І. А. Структурні й семантичні особливості композит-метафор в американському сленгу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 “Германські мови” / І. А. Гонта. – К., 2000. – 20 с.
6. Зацкий Ю. А. Неологизмы английской речи 80-90 гг. XXст. / Зацкий Ю. А. – Запорожжя: РА “Тандем-У”, 1997. – 396 с.
7. Кацев А. М. Языковые табу и эвфемия / Кацев А. М. – Л.: ЛГПИ им. А. И. Герцена, 1988. – 80с.
8. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства / Кочерган М. П. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2000. – 368 с.
9. Кочерган М. П. Загальне мовознавство / Кочерган М. П. – К.: Видавничий центр “Академія”, 1999. – 288 с.
10. Кубрякова Е. С. Теория номинации и словообразование / Е. С. Кубрякова // Языковая номинация (Виды наименований). – М.: Наука, 1977. – С. 222–303.
11. Кудрявцев А. Ю. Англо-русский словарь табузированной лексики и эвфемизмов / А. Ю. Кудрявцев, Г. Д. Куропаткин. – М.: Комт, 1993. – 304 с.
12. Левицкий В. В. Экспериментальные методы в семасиологии / В. В. Левицкий, И. А. Стернин. – Воронеж: Изд-во Вор. ун-та, 1989. – 192 с.
13. Мейе А. Основные особенности германской группы языков / Мейе А. – М.: УРСС, 2003. – 168 с.
14. Мосткова С. Я. Английская литературоведческая терминология / Мосткова С. Я., Смыкалова Л. А., Чернявская С. П. – Ленинград: Изд-во “Просвещение”, ленинградское отделение, 1967. – 111 с.
15. Нуредин Р. Социолингвистический анализ общественно-политических терминов – сложных субстантивных образований в английском языке / Р. Нуредин // Проблемы лексической и словообразовательной семантики в современном английском языке: межвуз. сб. науч. трудов. – Пятигорск: ПГПИИЯ, 1986. – С.82–87.
16. Омельченко Л. Ф. Английская композита: структура и семантика: дис. ... доктора филол. наук: 10.02.04 / Омельченко Лариса Федоровна. – К., 1989. – 498с.
17. Пауль Г. Принципы истории языка / Пауль Г. – М.: Изд-во иностранной лит., 1960. – 500с.
18. Перельман Х. Аргументация, обосновывающая структуру реального / Х. Перельман, Л. Олбрехт-Тытека // Язык и моделирование социального взаимодействия. – М.: Прогресс, 1987. – С. 207–264.
19. Потапова Е. И. Когнитивно-семантические аспекты метафоризованных лексико-фразеологических номинаций лжи и обмана в современном английском языке: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Потапова Елена Игоревна. – Харьков, 2004. – 197 с.
20. Рахманова Л. И. Метонимия как выразительное средство газетной речи / Л. И. Рахманова // Поэтика публицистики / под ред. Г. Я. Солганика. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – С. 35–48.
21. Словарь лингвистических терминов / под ред. О. С. Ахмановой. – М.: Советская Энциклопедия, 1996. – 607с.
22. Aitchison J. Words in the Mind. – Oxford: Blackwell Publishers, 1994. – 221 p.
23. Bertram A. NTC's Dictionary of Euphemisms. – Chicago: NTC Publishing Group, 1998. – 314 p.
24. Euphemisms for The Crazy. [Электронный ресурс]. – Режим доступа до списку: www.users.kent.net/~drouitm/jokes/euphemism.htm.
25. Galperin I. R. Stylistics. – Moscow: Higher School, 1977. – 336 p.
26. Holder R. Oxford Dictionary of Euphemisms. – Oxford – New-York: Oxford University Press, 1995. – 474 p.
27. Lifton R., Olson, E. The nuclear age. In Shneidman, Edwin, S. (ed.), Death: Current Perspectives. – Mayfield: Palo Alto, 1976. – P. 99–109.
28. Murphy C. The E word. – The Atlantic Monthly. – N.Y., Sep. 1996 – Vol. 278, Issue 3. – P. 16–18.
29. Noble V. Speak Softly. Euphemisms and Such. – Sheffield: The Centre for English Cultural Tradition and Language, University of Sheffield, 1982. – 103p.
30. Rawson H. Dictionary of Euphemisms and Other Doubletalk. – N.Y.: Crown Publishers Inc., 1995. – 463 p.
31. Warren B. What euphemisms tell us about the interpretation of words. // Studia Linguistica, 1992. – Vol. 46/2. – P. 128–172.